

УДК 330.34:339.9

JEL: F14, F15, F60, O19

DOI: 10.18524/2413-9998.2026.1(62).361737

О. А. Беззубченко

кандидат економічних наук, доцент

E-mail: o.bezzubchenko@mu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6791-3881>

О. Є. Пересічний

аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин

E-mail: mr.peresichnyy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7537-5206>

Маріупольський державний університет,

вул. Преображенська, 6/4, м. Київ, 03037, Україна

ДЕСТАБІЛІЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ: ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР

У статті здійснено теоретичне осмислення дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості (ГЛСВ) як самостійної економічної категорії в умовах сучасних геополітичних трансформацій. Обґрунтовано, що дестабілізація ГЛСВ не зводиться до окремих проявів ризиків або порушень, а є системним багатовимірним процесом, що виникає внаслідок взаємодії структурних характеристик економіки та зовнішніх шоків. Проведено розмежування понять «дестабілізація», «вразливість», «ризик», «волатильність» та «порушення ланцюгів постачання». Запропоновано авторське визначення дестабілізації ГЛСВ, яке базується на концепції відхилення від стану функціональної рівноваги.

Розроблено теоретичну модель дестабілізації, що включає джерела, канали передачі та економічні ефекти. Визначено ключові рівні прояву дестабілізації — мікро-, мезо- та макрорівень — та охарактеризовано їх взаємозв'язок. Особливу увагу приділено ролі структурних факторів, зокрема диверсифікації постачання, у формуванні стійкості ГЛСВ. Доведено, що дестабілізація має нелінійний та кумулятивний характер, що обумовлює необхідність її розгляду у межах системного підходу.

Практичне значення дослідження полягає у формуванні теоретичної основи для подальшого розвитку методів оцінювання дестабілізації та обґрунтування економічної політики у сфері управління глобальними виробничими мережами.

Ключові слова: глобальні ланцюги створення вартості; дестабілізація; вразливість; стійкість ланцюгів постачання; геополітичні шоки; диверсифікація; міжнародна торгівля; економічна рівновага.

Вступ. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується глибокими трансформаціями, що охоплюють структуру міжнародної

торгівлі, логістику, інституційні умови та геополітичну конфігурацію глобального простору. У центрі цих процесів перебувають глобальні ланцюги створення вартості (ГЛСВ), які виступають ключовим механізмом організації міжнародного виробництва. Тривалий час розвиток ГЛСВ базувався на принципах максимізації ефективності, мінімізації витрат та поглиблення міжнародної спеціалізації. Проте сучасні кризи — пандемія COVID-19, геополітичні конфлікти, санкційні обмеження, порушення логістичних маршрутів — виявили структурну нестійкість глобальних виробничих мереж та їх високу чутливість до зовнішніх шоків.

Огляд літератури. У науковій літературі ці процеси найчастіше описуються через категорії «ризик», «вразливість», «стійкість» або «порушення ланцюгів постачання». Водночас поняття дестабілізації ГЛСВ залишається недостатньо концептуалізованим і використовується переважно як описова характеристика, без чіткої теоретичної інтерпретації. Це зумовлює необхідність формування цілісного теоретичного підходу до розуміння дестабілізації як самостійної економічної категорії. Проблематика ГЛСВ упродовж останніх десятиліть займає центральне місце у дослідженнях міжнародної економіки, що зумовлено їх визначальною роллю у формуванні сучасної структури світового виробництва. Класичні теоретичні підходи до аналізу ГЛСВ сформувалися у межах робіт Gary Gereffi та його послідовників, де глобальні виробничі мережі розглядаються як складні ієрархічні системи координації, що поєднують ТНК, постачальників і ринки у межах єдиної структури створення доданої вартості. У цих дослідженнях ключова увага приділяється питанням governance, upgrading та просторової організації виробництва [4].

Подальший розвиток наукового дискурсу був пов'язаний із розширенням аналізу ГЛСВ у напрямі дослідження їх ефективності, ролі у міжнародній спеціалізації та впливу на економічне зростання. Підкреслюється що фрагментація виробництва та транснаціоналізація ланцюгів постачання забезпечують зниження витрат і підвищення конкурентоспроможності економік. Водночас у цих підходах ГЛСВ переважно розглядається як відносно стабільні системи, функціонування яких визначається економічною доцільністю. Зростаючу нестабільність глобальних ланцюгів створення вартості можна інтерпретувати крізь призму трилеми глобалізації, яка

підкреслює внутрішні суперечності між економічною інтеграцією, національним суверенітетом та демократичним врядуванням [10].

Суттєва трансформація дослідницьких підходів відбулася після глобальної фінансової кризи 2008 року, а особливо в умовах пандемії COVID-19, коли на перший план вийшли питання стійкості (resilience) та вразливості (vulnerability) глобальних ланцюгів постачання. У сучасних дослідженнях міжнародних організацій, зокрема OECD [9], Світового банку [12] та UNCTAD [11], акцент робиться на ризиках концентрації постачання, критичних залежностях від окремих країн, а також необхідності диверсифікації та регіоналізації виробництва. Значна увага приділяється аналізу адаптаційних стратегій, таких як reshoring, nearshoring та friend-shoring, які розглядаються як інструменти підвищення стійкості ГЛСВ.

Окремий напрям досліджень сформувався навколо аналізу порушень глобальних ланцюгів постачання (supply chain disruptions), що виникають під впливом кризових явищ, зокрема пандемій, природних катастроф або геополітичних конфліктів. У цих роботах досліджуються механізми поширення шоків у межах виробничих мереж, їх каскадні ефекти та вплив на окремі сектори економіки. Разом з тим, такі підходи здебільшого фокусуються на короткострокових збоях, не розглядаючи системні зміни функціонування ГЛСВ.

Упродовж останніх років зростає кількість досліджень, присвячених геоekonomічній фрагментації та впливу геополітичних факторів на глобальні виробничі мережі. У звітах МВФ [7] та СОТ [14] підкреслюється, що посилення санкційної політики, торговельних обмежень та політичного суперництва призводить до поступової трансформації глобалізації та формування нових моделей економічної взаємодії. У цьому контексті ГЛСВ дедалі частіше розглядаються не лише як економічні, а й як політично детерміновані системи. Водночас, незважаючи на значний обсяг досліджень, існуючі підходи залишаються фрагментованими. Більшість із них зосереджені на окремих аспектах нестабільності – ризиках, вразливості, стійкості або порушеннях – і не формують цілісного уявлення про системні процеси трансформації ГЛСВ. Категорія дестабілізації при цьому використовується переважно інтуїтивно або описово, без належного теоретичного обґрунтування та чіткого визначення її економічного змісту. Це свідчить про наявність наукової прогалини, пов'язаної з

відсутністю інтегрованого підходу до аналізу дестабілізації ГЛСВ як самостійного економічного явища, що обумовлює доцільність її подальшої концептуалізації у межах системного підходу.

Метою дослідження є формування теоретичного підходу до розуміння дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості як самостійної економічної категорії, що відображає системні зміни у функціонуванні глобальних виробничих мереж під впливом сучасних геополітичних та економічних трансформацій.

Методи дослідження. У цьому контексті особлива увага приділяється формуванню цілісного концептуального підходу до розуміння дестабілізації як інтегрованого процесу, який не зводиться до окремих проявів ризику чи порушень, а характеризує сукупний ефект взаємодії зовнішніх шоків і внутрішніх структурних параметрів економіки. Досягнення цієї мети передбачає узагальнення існуючих наукових підходів, уточнення змісту категорії дестабілізації та обґрунтування її місця у системі понять, що використовуються для аналізу функціонування глобальних ланцюгів створення вартості.

Результати та обговорення. Формування теоретичних засад дослідження дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості потребує чіткого розмежування суміжних економічних категорій, які використовуються у сучасній науковій літературі для опису функціонування глобальних виробничих мереж. У більшості досліджень процеси, що відображають порушення або трансформації ГЛСВ, інтерпретуються через такі поняття, як ризик, вразливість, волатильність, порушення (disruptions) та стійкість (resilience), що зумовлює певну термінологічну невизначеність і ускладнює виокремлення дестабілізації як самостійної економічної категорії. У зв'язку з цим виникає необхідність системного узагальнення та концептуального розмежування зазначених понять.

Категорія ризику традиційно розглядається як ймовірність настання несприятливих подій та пов'язаних із ними економічних втрат. У контексті глобальних ланцюгів постачання ризик інтерпретується як невизначеність щодо майбутніх змін умов функціонування виробничих і торговельних зв'язків, що може впливати на результати діяльності економічних агентів. Згідно з підходом OECD [9], ризик у глобальних ланцюгах визначається як комбінація ймовірності шоківих подій та масштабу їх впливу на економічну систему, тоді як у дослідженнях

Світового Банку [12] акцент робиться на взаємозв'язку ризику з експозицією економіки до зовнішніх факторів. Водночас ризик має потенційний характер і не відображає фактичних змін у функціонуванні системи, що обмежує його використання для аналізу реальних дестабілізаційних процесів.

Більш тісно пов'язаною з характеристиками самої системи є категорія вразливості, яка відображає ступінь чутливості глобальних ланцюгів створення вартості до зовнішніх шоків. У звітах UNCTAD [11] вразливість визначається через концентрацію постачання, залежність від окремих країн або регіонів та обмежену диверсифікацію виробничих зв'язків, що формує структурні передумови для порушення функціонування ГЛСВ. У теоретичних підходах Gary Gereffi вразливість розглядається як характеристика архітектури глобальних виробничих мереж, зокрема через тип governance та рівень інтеграції учасників. Таким чином, вразливість є внутрішньою властивістю системи, яка визначає її реакцію на шоки, але не відображає сам процес порушення рівноваги [5].

Окреме місце у дослідженнях займає категорія волатильності, що використовується для характеристики мінливості економічних показників у часі. У підходах МВФ [7] волатильність визначається як статистична варіативність таких параметрів, як ціни, обсяги торгівлі або фінансові потоки, що відображає нестабільність економічного середовища. У межах глобальних ланцюгів створення вартості волатильність проявляється через коливання попиту, зміну вартості ресурсів та нестабільність логістичних витрат. Водночас вона не обов'язково призводить до структурних змін або порушення функціонування ГЛСВ, а тому має обмежене пояснювальне значення для аналізу системних трансформацій.

Більш конкретним проявом нестабільності виступає категорія порушень (disruptions), яка використовується для опису окремих збоїв у функціонуванні ланцюгів постачання. У підходах World Economic Forum такі порушення трактуються як раптові події, що призводять до переривання матеріальних, інформаційних або фінансових потоків у межах ГЛСВ. До них відносяться природні катастрофи, пандемії, транспортні обмеження або політичні рішення, що безпосередньо впливають на функціонування ланцюгів. Однак такі порушення мають, як правило, локальний і тимчасовий характер, що не дозволяє

розглядати їх як комплексне явище системної трансформації [13].

На противагу зазначеним категоріям у сучасній літературі активно використовується поняття стійкості, яке відображає здатність глобальних ланцюгів створення вартості адаптуватися до зовнішніх шоків, поглинати їх вплив та відновлювати функціонування. Відповідно до підходу OECD [9], стійкість включає здатність до опору, адаптації та відновлення, тоді як Світовий Банк [12] розглядає її як інтегральну характеристику ефективності функціонування системи в умовах невизначеності. Таким чином, стійкість відображає реакцію системи на шоки, але не описує сам процес її порушення.

Узагальнення наведених підходів дозволяє зробити висновок, що кожна з розглянутих категорій відображає окремий аспект функціонування глобальних ланцюгів створення вартості, однак жодна з них не охоплює повною мірою процес переходу системи від стану відносної рівноваги до стану нестійкого функціонування. Саме цю функцію виконує категорія дестабілізації, яка інтегрує у собі потенційні (ризик), структурні (вразливість), динамічні (волатильність) та події (disruptions) характеристики, а також враховує здатність системи до адаптації (стійкість). У цьому контексті дестабілізація доцільно розглядати як узагальнюючу категорію, що відображає системний результат взаємодії зазначених факторів.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика суміжних економічних категорій у дослідженні ГЛСВ

Категорія	Сутність	Характер прояву	Рівень аналізу
Ризик	Ймовірність негативних подій	Потенційний	Усі рівні
Вразливість	Чутливість до шоків	Структурний	Мезо/макро
Волатильність	Коливання показників	Динамічний	Макро
Порушення	Збої у ланцюгах	Подієвий	Мікро/мезо
Стійкість	Здатність до відновлення	Функціональний	Усі рівні
Дестабілізація	Порушення рівноваги	Системний	Усі рівні

Джерело: створено авторами

З метою узагальнення проведеного аналізу доцільним є представлення порівняльної характеристики зазначених категорій, де відображені їх сутнісні ознаки, характер прояву та рівень аналізу.

Сучасні трансформації світової економіки, пов'язані з посиленням геополітичної напруженості, фрагментацією міжнародних ринків та порушенням усталених виробничих зв'язків, актуалізують необхідність поглибленого теоретичного осмислення дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості як самостійної економічної категорії. Незважаючи на активне використання цього терміна у науковому та прикладному дискурсі, його зміст залишається недостатньо визначеним, що обумовлює потребу у формуванні цілісного концептуального підходу до розуміння сутності дестабілізаційних процесів у ГЛСВ.

У межах сучасних досліджень глобальних виробничих мереж основна увага традиційно приділялася питанням ефективності, спеціалізації та оптимізації витрат, що знайшло відображення у класичних роботах R. Baldwin, де глобальні ланцюги створення вартості розглядаються як складні мережеві структури, організовані з метою максимізації економічної ефективності [2; 3]. Однак зміна зовнішнього середовища, зокрема зростання частоти та інтенсивності шоків подій, зумовила зміщення дослідницького фокусу у бік аналізу нестійкості та трансформації цих систем. У зв'язку з цим виникає необхідність переходу від часткових характеристик функціонування ГЛСВ до узагальнюючих категорій, здатних відобразити системні зміни їх стану.

У найбільш загальному вигляді дестабілізацію доцільно розглядати через призму відхилення економічної системи від стану відносної рівноваги. У цьому контексті рівновага ГЛСВ не означає статичності, а характеризується відносною передбачуваністю торговельних потоків, узгодженістю виробничих процесів, стабільністю логістичних зв'язків та збалансованістю інституційного середовища. Порушення цих характеристик під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів призводить до зміни параметрів функціонування системи, що і становить сутність дестабілізації.

На відміну від окремих проявів нестабільності, дестабілізація має комплексний характер і відображає не лише факт виникнення шоків подій, але й їх системний вплив на структуру та динаміку глобальних ланцюгів створення вартості. У цьому аспекті вона виступає як інтегральний результат взаємодії ризиків, вразливості, волатильності та фактичних порушень, що було обґрунтовано у попередньому підрозділі. Водночас принциповою відмінністю дестабілізації є її орієнтація на зміну стану системи в цілому, а не окремих її елементів.

Сутність дестабілізації ГЛСВ найбільш повно розкривається через поєднання двох ключових підходів – структурного та процесного. У межах структурного підходу дестабілізація розглядається як результат невідповідності між архітектурою глобальних ланцюгів створення вартості та умовами їх функціонування. Висока концентрація постачання, залежність від обмеженої кількості контрагентів, нерівномірний розподіл виробничих функцій та асиметрія економічних зв'язків формують внутрішні передумови для виникнення дестабілізаційних процесів. Такий підхід узгоджується з аналітичними висновками UNCTAD, де підкреслюється роль структурних характеристик у формуванні вразливості глобальних виробничих мереж [11].

У межах процесного підходу дестабілізація інтерпретується як динамічний процес трансформації ГЛСВ під впливом зовнішніх шоків. До таких шоків належать геополітичні конфлікти, торговельні обмеження, санкційна політика, пандемічні кризи та інші фактори, що порушують усталені економічні зв'язки. У дослідженнях World Economic Forum зазначається, що подібні шоки призводять до перебудови глобальних ланцюгів постачання, зміни географії виробництва та переорієнтації торговельних потоків [13]. Водночас самі по собі такі події не визначають дестабілізацію, а лише ініціюють процеси, які в подальшому можуть набувати системного характеру.

Поєднання структурного та процесного підходів дозволяє розглядати дестабілізацію як результат взаємодії внутрішніх характеристик системи та зовнішніх впливів, що узгоджується з концептуальними підходами OECD [9] та Світового Банку [12] до аналізу функціонування глобальних ланцюгів постачання. У цьому контексті дестабілізація набуває рис нелінійного процесу, в якому однакові за силою шоки можуть мати різний ефект залежно від структури економіки та рівня її інтеграції у ГЛСВ.

Важливою характеристикою дестабілізації є її кумулятивний характер, що проявляється у накопиченні ефектів від окремих шоків та їх взаємному підсиленні. На відміну від ізольованих порушень, які можуть мати короткостроковий вплив, дестабілізація формується як результат послідовної дії кількох факторів, що призводить до глибших структурних змін у глобальних виробничих мережах. Такий підхід дозволяє пояснити, чому сучасні кризи мають довготривалі наслідки для функціонування ГЛСВ та супроводжуються трансформацією їх

конфігурації.

З урахуванням викладеного доцільно сформулювати узагальнююче визначення дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості як економічної категорії. Дестабілізацію ГЛСВ слід розглядати як системний багатофакторний процес відхилення їх функціонування від стану відносної рівноваги, що виникає внаслідок взаємодії зовнішніх шоків і внутрішніх структурних характеристик та проявляється у порушенні стійкості торговельних, виробничих і логістичних зв'язків. Запропоноване визначення дозволяє інтегрувати різні аспекти функціонування ГЛСВ у межах єдиної теоретичної конструкції та створює основу для подальшої формалізації дослідження.

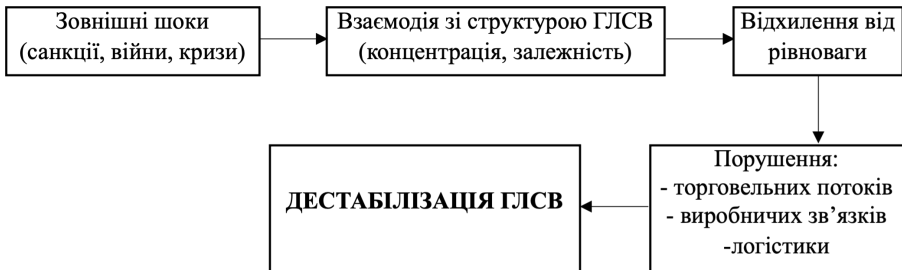

Рис. 1. Концептуальне розуміння дестабілізації ГЛСВ

Джерело: створено автором на основі [9; 11; 12].

Таким чином, дестабілізація глобальних ланцюгів створення вартості виступає як складне системне явище, що відображає глибинні трансформації сучасної світової економіки та потребує комплексного теоретичного аналізу з урахуванням взаємодії структурних і динамічних факторів.

Подальший розвиток теоретичних засад дослідження дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості передбачає формалізацію її внутрішньої логіки у вигляді узагальненої теоретичної моделі, що дозволяє системно відобразити механізми виникнення, поширення та прояву дестабілізаційних процесів. Необхідність побудови такої моделі зумовлена тим, що дестабілізація, як було обґрунтовано вище, має багатофакторний, нелінійний і кумулятивний характер, а отже не може бути адекватно описана через окремі ізольовані показники або події. У

цьому контексті теоретична модель виступає як інструмент інтеграції різнорідних факторів у межах єдиної аналітичної конструкції.

Концептуально дестабілізація глобальних ланцюгів створення вартості може бути представлена як процес, що формується внаслідок взаємодії трьох базових елементів: джерел дестабілізації, каналів її передачі та економічних ефектів, які виникають у результаті трансформації функціонування ГЛСВ. Такий підхід узгоджується з сучасними аналітичними рамками дослідження глобальних виробничих мереж, зокрема підходами OECD [12] та Світового Банку [9], де функціонування ланцюгів постачання розглядається як результат взаємодії зовнішніх шоків і внутрішніх характеристик системи.

Першим елементом моделі виступають джерела дестабілізації, під якими доцільно розуміти сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів, що ініціюють відхилення функціонування ГЛСВ від стану відносної рівноваги. До ключових зовнішніх джерел належать геополітичні конфлікти, торговельні війни, санкційні обмеження, глобальні економічні кризи та пандемічні шоки, які порушують усталені міжнародні зв'язки. У доповідях UNCTAD підкреслюється, що саме такі фактори визначають сучасні тенденції трансформації глобальних виробничих мереж, зокрема їх регіоналізацію та диверсифікацію [11]. Водночас внутрішні джерела пов'язані зі структурними характеристиками самих ланцюгів, такими як концентрація постачання, технологічна залежність або інституційні обмеження, які формують передумови для підсилення дестабілізаційних ефектів.

Другим елементом моделі є канали передачі дестабілізації, які відображають механізми поширення шоківих впливів у межах глобальних ланцюгів створення вартості. На відміну від джерел, які ініціюють процес, канали забезпечують його трансмісію між окремими елементами системи. До основних каналів належать торговельні потоки, логістичні системи, фінансові механізми та інституційне середовище. Зокрема, порушення торговельних потоків проявляється у зміні обсягів і структури міжнародної торгівлі, логістичні збої – у затримках поставок і зростанні транспортних витрат, фінансові обмеження – у зниженні доступу до ресурсів, а інституційні бар'єри – у зміні правил економічної взаємодії. У дослідженнях World Economic Forum підкреслюється, що саме через ці канали локальні шоки набувають глобального масштабу, трансформуючи функціонування всієї системи [13].

Третім елементом моделі є економічні ефекти дестабілізації, які відображають результати впливу шоків на структуру та динаміку глобальних ланцюгів створення вартості. Ці ефекти проявляються у перебудові виробничих зв'язків, зміні географії розміщення виробництва, зростанні трансакційних витрат, зниженні ефективності та формуванні нових моделей міжнародної спеціалізації. У контексті сучасних досліджень, зокрема у працях Р. Антрàs, зазначається, що такі трансформації можуть супроводжуватися як негативними наслідками у вигляді втрати ефективності, так і адаптаційними процесами, що сприяють підвищенню стійкості ГЛСВ у довгостроковій перспективі [1].

Рис. 2 Теоретична модель дестабілізації ГЛСВ

Джерело: створено авторами

Важливою особливістю запропонованої теоретичної моделі є врахування зворотних зв'язків між її елементами. Зокрема, економічні ефекти дестабілізації можуть трансформувати структурні характеристики ГЛСВ, змінюючи рівень їх вразливості та формуючи нові джерела потенційних шоків. Така взаємодія обумовлює нелінійний характер дестабілізаційних процесів, коли первинні порушення можуть призводити до вторинних ефектів, що підсилюють або, навпаки, послаблюють загальний рівень нестабільності системи. У цьому аспекті модель набуває рис динамічної системи, що розвивається у часі під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що запропонована теоретична модель дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості дозволяє інтегрувати різні аспекти функціонування світової економіки у

межах єдиної аналітичної рамки та забезпечує основу для подальшого переходу до емпіричного аналізу. Вона відображає системний характер дестабілізаційних процесів, їх багаторівневу структуру та динамічну природу, що є необхідною передумовою для розробки методів кількісного оцінювання та формування ефективної економічної політики у сфері управління глобальними виробничими мережами.

Системний характер дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості зумовлює необхідність її розгляду не лише як інтегрованого процесу, але і як багаторівневого явища, що проявляється на різних рівнях економічної системи. Такий підхід дозволяє більш повно розкрити механізми формування та поширення дестабілізаційних процесів, оскільки глобальні виробничі мережі функціонують як ієрархічно організована структура, у межах якої взаємодіють окремі економічні агенти, галузі та національні економіки. У сучасних дослідженнях глобальних ланцюгів створення вартості, зокрема у працях S. Miroudot, підкреслюється багаторівнева природа цих систем, що обумовлює необхідність аналізу їх функціонування на різних рівнях економічної взаємодії [8].

На мікроекономічному рівні дестабілізація проявляється у зміні умов функціонування окремих підприємств, які є безпосередніми учасниками глобальних ланцюгів створення вартості. Основними формами такого прояву виступають порушення постачання сировини та комплектуючих, зростання виробничих і логістичних витрат, зміна умов контрактної взаємодії та зниження передбачуваності економічного середовища. У цих умовах підприємства змушені адаптувати свої виробничі та логістичні стратегії, зокрема шляхом диверсифікації постачальників, створення запасів або перегляду географії розміщення виробництва. У дослідженнях World Economic Forum зазначається, що саме на мікрорівні формуються первинні реакції на шоківі впливи, які в подальшому можуть поширюватися на інші елементи системи. Водночас характер цих реакцій значною мірою залежить від ресурсних можливостей підприємств та їх інтегрованості у глобальні виробничі мережі [13].

На мезоекономічному рівні дестабілізація проявляється через трансформацію галузевої структури економіки та зміну конфігурації виробничих зв'язків у межах окремих секторів. У цьому випадку ключовими ознаками дестабілізації є перерозподіл виробничих потужностей між країнами, зміна спеціалізації галузей, порушення

міжгалузевих зв'язків та зростання нерівномірності розвитку окремих секторів. Згідно з аналітичними висновками UNCTAD, сучасні дестабілізаційні процеси супроводжуються формуванням нових центрів виробництва, регіоналізацією ланцюгів створення вартості та зміною ролі окремих країн у міжнародному поділі праці. У цьому контексті мезорівень виступає як проміжна ланка, що забезпечує трансмісію дестабілізаційних ефектів від мікрорівня до макrorівня, одночасно акумулюючи вплив індивідуальних рішень економічних агентів [11].

На макроекономічному рівні дестабілізація набуває найбільш узагальненого характеру та проявляється у зміні ключових параметрів функціонування національних економік. До таких проявів належать коливання обсягів зовнішньої торгівлі, зміна структури експорту та імпорту, порушення платіжного балансу, зниження темпів економічного зростання та посилення залежності від зовнішніх факторів. У підходах OECD підкреслюється, що дестабілізація глобальних ланцюгів постачання може мати значний вплив на макроекономічну стабільність, зокрема через канали зовнішньої торгівлі, інвестицій та фінансових потоків [9]. Водночас саме на макrorівні формуються інституційні відповіді на дестабілізаційні процеси, включаючи зміни у торговельній політиці, регулюванні інвестицій та розвитку інфраструктури.

Важливою характеристикою багаторівневого прояву дестабілізації є наявність тісних взаємозв'язків між зазначеними рівнями, що формує ефект мультиплікації та взаємного підсилення дестабілізаційних процесів. Зокрема, локальні збої на рівні окремих підприємств можуть призводити до галузевих дисбалансів, які, у свою чергу, трансформуються у макроекономічні порушення. Водночас макроекономічні шоки, такі як зміна валютного курсу або введення торговельних обмежень, можуть безпосередньо впливати на діяльність підприємств, змінюючи умови їх функціонування. Така взаємодія обумовлює циркулярний характер дестабілізаційних процесів, коли вплив поширюється у двох напрямках — від мікро- до макrorівня і навпаки.

Таким чином, аналіз рівнів прояву дестабілізації підтверджує її комплексну природу та свідчить про необхідність використання багаторівневого підходу для дослідження трансформацій глобальних ланцюгів створення вартості. Це створює методологічну основу для подальшого аналізу механізмів взаємодії між структурними та

динамічними факторами дестабілізації та їх впливу на функціонування світової економіки.

Таблиця 2

Рівні прояву дестабілізації ГЛСВ

Рівень	Суб'єкти	Прояв дестабілізації	Приклад
Мікро	Суб'єкти господарювання	Збої постачання, витрати	Дефіцит комплектуючих
Мезо	Галузі економіки	Зміна структури виробництва	Релокація виробництва
Макро	Країни	Зміна структури торгівлі, нестабільність зовнішньоекономічних зв'язків	Падіння експорту

Джерело: узагальнено авторами на основі [9; 11; 13].

Розкриття сутності дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості потребує окремого акценту на ролі структурних факторів, які визначають внутрішні параметри функціонування економічної системи та формують її чутливість до зовнішніх шоків. На відміну від екзогенних впливів, що виступають безпосередніми тригерами дестабілізаційних процесів, структурні фактори мають ендегенний характер і відображають конфігурацію виробничих, торговельних та інституційних зв'язків, у межах яких функціонують глобальні ланцюги створення вартості. Саме через ці характеристики визначається масштаб, глибина та тривалість дестабілізаційних ефектів, що обумовлює їх ключову роль у формуванні загального рівня нестійкості ГЛСВ.

У сучасній науковій літературі, зокрема у дослідженнях UNCTAD, підкреслюється, що структурні параметри глобальних виробничих мереж, такі як ступінь концентрації постачання, географічна диверсифікація, технологічна складність та інституційне середовище, є визначальними чинниками їх стійкості та адаптивності [11]. Аналогічний підхід простежується там, де акцент робиться на критичних залежностях у глобальних ланцюгах постачання та необхідності їх зниження через диверсифікацію та розвиток альтернативних джерел постачання. Таким чином, структурні фактори виступають як базова характеристика системи, що визначає її здатність протидіяти зовнішнім шокам.

Одним із ключових структурних параметрів, що впливає на дестабілізацію ГЛСВ, є рівень концентрації постачання. Висока

концентрація виробництва або постачання в межах обмеженої кількості країн чи компаній підвищує ризик порушення ланцюгів у разі виникнення локальних шоків, оскільки альтернативні джерела заміщення можуть бути відсутні або обмежені. У цьому контексті концентрація виступає як фактор, що підсилює передачу шоків через глобальні виробничі мережі, трансформуючи локальні порушення у системні. Водночас диверсифікація постачання, навпаки, знижує рівень вразливості, забезпечуючи більшу гнучкість та можливість адаптації до змін зовнішнього середовища.

Не менш важливим структурним фактором є географічна конфігурація глобальних ланцюгів створення вартості, яка визначає просторовий розподіл виробничих функцій та ступінь залежності від окремих регіонів. У сучасних умовах спостерігається тенденція до переосмислення глобальної географії виробництва, що проявляється у процесах регіоналізації, *reshoring* та *friend-shoring*, спрямованих на зниження залежності від віддалених або політично нестабільних ринків. У підходах World Bank підкреслюється, що такі трансформації мають на меті не лише підвищення стійкості, але й зміну логіки функціонування ГЛСВ від орієнтації на мінімізацію витрат до забезпечення безперервності виробничих процесів [12].

Структурні характеристики також охоплюють рівень технологічної складності та інтеграції виробничих процесів, що визначає можливості швидкої перебудови ланцюгів створення вартості. Високотехнологічні галузі, як правило, характеризуються більшою залежністю від спеціалізованих компонентів і обмеженої кількості постачальників, що підвищує їхню вразливість до дестабілізаційних процесів. Водночас такі галузі можуть мати вищий потенціал до інноваційної адаптації, що частково компенсує зазначені ризики. У роботах E.Helpman підкреслюється, що тип *governance* у межах ГЛСВ також впливає на їхню стійкість, оскільки визначає характер взаємодії між учасниками та розподіл контролю над ключовими ресурсами [6].

Окрему роль відіграють інституційні фактори, які формують правила функціонування глобальних ланцюгів створення вартості та визначають умови економічної взаємодії між країнами. До них належать торговельна політика, регуляторне середовище, рівень розвитку інфраструктури, а також наявність або відсутність обмежень, таких як санкції чи тарифні бар'єри. Інституційні зміни можуть як

підсилювати, так і послаблювати дестабілізаційні процеси, виступаючи каналами їх передачі або механізмами їх стримування.

Важливою особливістю структурних факторів є їх інерційність, що відрізняє їх від короткострокових шоківих впливів. Зміна структури ГЛСВ, зокрема диверсифікація постачання або перебудова виробничих зв'язків, потребує значних ресурсів і часу, що обмежує швидкість адаптації системи до нових умов. Це означає, що навіть за відсутності нових шоків дестабілізаційні процеси можуть зберігатися протягом тривалого періоду, оскільки їх основою є глибинні структурні дисбаланси. Таким чином, структурні фактори виступають фундаментальною основою дестабілізаційних процесів у глобальних ланцюгах створення вартості, визначаючи їх чутливість до зовнішніх шоків та можливості адаптації. Їх урахування є необхідною умовою для формування адекватної теоретичної моделі дестабілізації та розробки ефективних інструментів економічної політики, спрямованих на підвищення стійкості глобальних виробничих мереж.

Завершальним елементом теоретичного осмислення дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості є розкриття її динамічного характеру, який відображає часову еволюцію дестабілізаційних процесів, їх здатність до накопичення, поширення та трансформації. На відміну від статичних підходів, що фіксують окремі стани системи, динамічний підхід дозволяє розглядати дестабілізацію як процес, що розгортається у часі та змінюється під впливом взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів. Такий підхід відповідає сучасним уявленням про функціонування глобальних виробничих мереж як відкритих систем, що перебувають у стані постійної адаптації до змін середовища.

Однією з ключових характеристик динамічного характеру дестабілізації є її нелінійність, що проявляється у непропорційності між силою шоківих впливів та масштабом його наслідків. У межах глобальних ланцюгів створення вартості навіть незначні порушення можуть призводити до значних системних змін у разі їх накладання на структурні дисбаланси або існуючі обмеження. У цьому контексті однакові за масштабом шоки можуть мати принципово різні наслідки залежно від стану системи.

Іншою важливою ознакою є кумулятивність дестабілізаційних процесів, яка полягає у накопиченні ефектів від послідовних або взаємопов'язаних шоків. У сучасних умовах дестабілізація рідко є

результатом одноразового впливу; натомість вона формується як наслідок серії подій, кожна з яких підсилює або модифікує попередні ефекти. Такий механізм особливо характерний для періодів глобальних криз, коли одночасно діють кілька факторів, зокрема економічні, політичні та логістичні обмеження. У звітах UNCTAD підкреслюється, що саме накопичення таких впливів призводить до глибоких структурних змін у глобальних виробничих мережах [11].

Динамічний характер дестабілізації також проявляється у її здатності до поширення через мережеву структуру ГЛСВ, що можна інтерпретувати як ефект дифузії або “contagion effect”. У межах глобальних ланцюгів створення вартості економічні агенти пов’язані між собою складною системою взаємозалежностей, що забезпечує швидке передавання шоків між різними елементами системи. У дослідженнях World Economic Forum зазначається, що порушення в одному сегменті ланцюга можуть спричиняти каскадні ефекти, які охоплюють значну частину глобальної економіки [13]. Це обумовлює необхідність розгляду дестабілізації як процесу, що має мережеву природу та характеризується складною структурою взаємозв’язків.

Ще одним аспектом динаміки дестабілізації є її трансформаційний характер, що проявляється у здатності системи переходити від короткострокових порушень до довгострокових структурних змін. У цьому випадку дестабілізація виступає не лише як негативне явище, але і як фактор еволюції глобальних ланцюгів створення вартості, стимулюючи їх перебудову та адаптацію до нових умов. У працях науковців підкреслюється, що такі трансформації можуть призводити до зміни моделей governance, перерозподілу функцій між учасниками та формування нових центрів економічної активності [5].

Важливою характеристикою є також часовий лаг між виникненням шоку та його повним впливом на систему, що ускладнює ідентифікацію причинно-наслідкових зв’язків та оцінювання дестабілізаційних процесів. У багатьох випадках ефекти дестабілізації проявляються із затримкою, що пов’язано з інерційністю виробничих і логістичних процесів, а також із необхідністю адаптації економічних агентів до нових умов. Це означає, що поточний стан ГЛСВ є результатом не лише актуальних, але й попередніх шоків, що зумовлює складність їх аналізу.

Таким чином, дестабілізація глобальних ланцюгів створення вартості має виражений динамічний характер, що проявляється у її

нелінійності, кумулятивності, мережевому поширенні та трансформаційній природі. Це свідчить про необхідність використання процесного та системного підходів для її аналізу, що дозволяє враховувати часову еволюцію дестабілізаційних явищ та забезпечує більш глибоке розуміння сучасних трансформацій світової економіки.

Висновки. У результаті проведеного дослідження сформовано теоретичні засади дестабілізації глобальних ланцюгів створення вартості як економічної категорії. Обґрунтовано, що дестабілізація є комплексним системним процесом, який не зводиться до окремих ризиків або порушень, а відображає інтегрований результат взаємодії зовнішніх шоків і структурних характеристик економіки.

Запропоновано авторське визначення дестабілізації ГЛСВ що ґрунтується на концепції відхилення від стану функціональної рівноваги та розроблено теоретичну модель дестабілізаційних процесів, що системно відображає їх джерела, канали передачі та економічні ефекти.

Доведено, що ключову роль у формуванні дестабілізації відіграють структурні фактори, зокрема диверсифікація постачання, що визначає рівень адаптивності економіки до зовнішніх шоків. Отримані результати формують теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку методів кількісного оцінювання дестабілізації ГЛСВ та можуть бути використані при обґрунтуванні економічної політики.

Список використаної літератури

1. Antràs P. De-globalisation? Global value chains in the post-COVID-19 age. NBER Working Paper No. 28115. Cambridge, MA, 2020.
2. Baldwin R. The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2016.
3. Evenett S. J., Baldwin R. (Eds.). Revitalising Multilateralism: Pragmatic Ideas for the New WTO Director-General. London : CEPR Press, 2020.
4. Gereffi G. Global value chains and international development policy: Bringing firms, networks and policy-engaged scholarship back in. Journal of International Business Policy. 2019. Vol. 2. No. 3. P. 195–223. DOI: <https://doi.org/10.1057/s42214-019-00028-7>
5. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The governance of global value chains. Review of International Political Economy. 2005. Vol. 12. No. 1. P. 78–104. DOI: <https://doi.org/10.1080/09692290500049805>
6. Helpman E. Globalization and Inequality. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2018.
7. International Monetary Fund. Geoeconomic Fragmentation and the Future of

- Multilateralism. Washington, DC : International Monetary Fund, 2023.
8. Miroudot S. Resilience versus robustness in global value chains: Some policy implications. У кн.: Baldwin R., Evenett S. J. (Eds.). COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work. London : CEPR Press, 2020. P. 117–130.
 9. OECD. Global Value Chains: Efficiency and Risks in the Context of COVID-19. Paris : OECD Publishing, 2021.
 10. Rodrik D. The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. New York : W. W. Norton & Company, 2011.
 11. UNCTAD. World Investment Report 2022: International Tax Reforms and Sustainable Investment. Geneva : United Nations, 2022.
 12. World Bank. World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Washington, DC : World Bank, 2020.
 13. World Economic Forum. The Global Risks Report 2020. Geneva : World Economic Forum, 2020.
 14. World Trade Organization. World Trade Report 2023: Re-globalization for a Secure, Inclusive and Sustainable Future. Geneva : World Trade Organization, 2023.

Стаття надійшла 20.01.2026 р.

Прийнято до публікації: 05.03.2026 р.

O. A. Bezzubchenko

Ph. D. (Economics), Associate Professor

E-mail: o.bezzubchenko@mu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6791-3881>

O. Ye. Peresichnyi

PhD Student of the Department of Economics and International Economic Relations

E-mail: mr.peresichnyi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7537-5206>

Mariupol State University

6/4 Preobrazhenska St., Kyiv, 03037, Ukraine

GLOBAL VALUE CHAIN DESTABILIZATION: AN ECONOMIC PERSPECTIVE

The article provides a theoretical analysis of the destabilization of global value chains (GVCs) as an independent economic category in the context of contemporary geopolitical transformations. It is argued that the destabilization of GVCs is not limited to isolated manifestations of risks or disruptions, but is a systemic, multidimensional process arising from the interaction of the economy's structural characteristics and external shocks.

The concepts of *destabilization*, *vulnerability*, *risk*, *volatility*, and *supply chain disruptions* are distinguished. An original definition of GVC destabilization is proposed, based on the concept of deviation from a state of functional equilibrium.

A theoretical model of destabilization has been developed, incorporating sources,

transmission channels, and economic effects. The key levels of destabilization manifestation — micro-, meso-, and macro-levels—have been identified, and their interrelationships have been characterized.

Particular attention is paid to the role of structural factors, specifically supply diversification, in shaping the stability of GPNs. It is demonstrated that destabilization is nonlinear and cumulative in nature, necessitating its consideration within a systems approach. The practical significance of the study lies in the formation of a theoretical foundation for the further development of methods for assessing destabilization and justifying economic policy in the field of global production network management.

Keywords: global value chains; destabilization; vulnerability; supply chain resilience; geopolitical shocks; diversification; international trade; economic equilibrium.

References

1. Antràs, P. (2020). De-globalisation? Global value chains in the post-COVID-19 age (NBER Working Paper No. 28115). National Bureau of Economic Research.
2. Baldwin, R. (2016). The great convergence: Information technology and the new globalization. Harvard University Press.
3. Evenett, S. J., & Baldwin, R. (Eds.). (2020). Revitalising multilateralism: Pragmatic ideas for the new WTO Director-General. CEPR Press.
4. Gereffi, G. (2019). Global value chains and international development policy: Bringing firms, networks and policy-engaged scholarship back in. *Journal of International Business Policy*, 2(3), 195–223. <https://doi.org/10.1057/s42214-019-00028-7>
5. Gereffi, G., Humphrey, J., & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1), 78–104. <https://doi.org/10.1080/09692290500049805>
6. Helpman, E. (2018). Globalization and inequality. Harvard University Press.
7. International Monetary Fund. (2023). Geoeconomic fragmentation and the future of multilateralism. International Monetary Fund.
8. Miroudot, S. (2020). Resilience versus robustness in global value chains: Some policy implications. In R. Baldwin & S. J. Evenett (Eds.), COVID-19 and trade policy: Why turning inward won't work (pp. 117–130). CEPR Press.
9. OECD. (2021). Global value chains: Efficiency and risks in the context of COVID-19. OECD Publishing.
10. Rodrik, D. (2011). The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy. W. W. Norton & Company.
11. UNCTAD. (2022). World investment report 2022: International tax reforms and sustainable investment. United Nations.
12. World Bank. (2020). World development report 2020: Trading for development in the age of global value chains. World Bank.
13. World Economic Forum. (2020). The global risks report 2020. World Economic Forum.
14. World Trade Organization. (2023). World trade report 2023: Re-globalization for a secure, inclusive and sustainable future. World Trade Organization.